

فرهنگ کامل بی نقص وجود ندارد

جامع جميع اطلاعات و مسایل مربوط به فرهنگ شیعی باشد.

در ابتدا هیئتی شامل آقای دکتر مهدی محقق، آقای خرمشاهی، آقای کامران فانی و بنده انتخاب شدیم و تحت نظر آقای محقق شروع کردیم. يك سال اول به مطالعه در این باب گذشت که اصلاً چه باید کرد، که برای شیعه و تدوین مطالب چگونه باید شروع کرد، که چه عنوان هایی باید در این کتاب گنجانده شود و ضروری ست. نتیجه یکسال مطالعه که از سال ۶۱ شروع شد طرحی بود به صورت يك کتاب ۱۹۰ صفحه ای که چاپ و در اختیار همه علاقمندان و اساتید، دانشمندان و محققان قرار گرفت. این کتاب در اصل طرح تدوین دائرة المعارف بود، یعنی بیش در آمدی بود بر تهیه و تدوین آن فرهنگ عظیم. مطالب این کتاب البته فهرست عناوین بود. شکل تنظیم فهرست هم الفبایی بود.

از اساتید خواستیم که کتاب را مطالعه کنند و کمبودها و نواقص و پیشنهادات را گوشزد کنند. بر مبنای طرح مقرر شده شروع به جمع آوری و شناسایی اشخاص و اساتیدی کردیم که بتوانند نگارش یا تدوین متونی درباره موضوع های مختلف تخصصی را آغاز کنند. از سال ۶۳ کار شروع شد و از اساتید نامی و کوشا قول و تعهد همکاری گرفتیم. در ابتدا البته متأسفانه آقای

فکر تنظیم و تدوین دائرة المعارف تشيع از سال ۱۳۶۰ پیدا شد، یعنی هنگامی که مرحوم سید ابوالفضل تولیت، رحمت الله علیه، ثروت موروثی خود را برای امور تحقیقاتی و تالیف و مسائل علمی به ویژه مربوط به مذهب تشيع اختصاص دادند. این فکر از سال ۶۰ به وجود آمد که در راه رسیدن به این هدف عالی دائرة المعارفی برای تشيع تدوین شود که جای چنین فرهنگ جامعی در میان دائرة المعارف های موجود خالی ست. پس این نیاز احساس شد که باید دائرة المعارف جامعی که جامع جميع مطالب و مسایل اعتقادی و فرهنگی شیعه باشد تدوین شود و در متن فرهنگی ایران که مرکز تمدن شیعی ست به ثمر برسد.

البته تا قبل از این کتابی به شکل يك فرهنگ یا دائرة المعارف كوچك و ناکامل وجود داشت. البته اگر از کتاب بحار الانوار مرحوم مجلسی رحمت الله علیه بگذریم که خود به صورت دائرة المعارفی در حدیث و میانی تشيع تنظیم شده است به ویژه که تدوین و تنظیم آن موضوعی هم هست، اما مقصود ما تدوین و تالیف دائرة المعارفی به سبك و سیاق امروزی برای تحقیق محققین و دانشجویان بود.

البته دائرة المعارف های كوچك دیگر هم بودند مثل الاعیان شیعه مرحوم امین، ولی اکثر این کتب ناکامل اند. قصد دیگر ما این بود که این کتاب به زبان فارسی و برای استفاده فارسی زبانان باشد و نیز

محقق ما را ترك كردند و ما سه نفر تنها ماندیم و بار مسئولیت عظیم بر دوشهای ما.

قبل از انقلاب دانشنامه ایران و اسلام وجود داشت که حدود ۹ جزوه‌ای را منتشر کرد. کتابی تحت عنوان آنسیکلویدی اسلام وجود دارد که تدوین و چاپ آن در انگستان انجام شد. و به زبان انگلیسی ست و شاید از این سبك و سیاق یکی دوتایی دیگر هم باشند که مجمل‌اند و در پی آن نوع کمال جویی که ما و اغلب دست‌اندرکاران تهیه و تدوین چنین متونی در پی آنیم نبوده‌اند. جز اینها، هم اکنون در ایالات متحده دائرةالمعارفی تحت عنوان آنسیکلویدی ایرانیکا، به زبان انگلیسی و توسط محققان و نویسندگان ایرانی در دست انتشارست. ما اغلب این قبیل تحقیقات و پژوهش‌ها را از زیر نظر داریم، مطالب منتشره را بررسی می‌کنیم. عناوین را می‌بینیم و نوع برخورد با عنوان را مطالعه و بررسی می‌کنیم. اما در هر حال ما با عناوینی سروکار داریم که با تشیع ارتباط مستقیم و تنگاتنگ داشته باشد. در اغلب این دائرةالمعارف‌ها و فرهنگها البته نواقصی هست، خیلی از عناوین را بهتر و با توضیحات مفصل‌تر و جامع‌تر هم می‌شد بیان کرد، اما این نکته از ارزش و بهای این نوع کوششها و تحقیقات چیزی نمی‌کاهد. نواقص در آن حد نیست که انسان بر کل کار خرده بگیرد یا صحنه نگذارد. در هر کار مثبتی طبعاً نقصی می‌توان گرفت. نقصها بتدریج رفع می‌شوند. در دائرةالمعارف تشیع هم حتماً نقایصی هست، اما کار ما را بعداً تکمیل خواهند کرد. ما نباید منتظر ایجاد و پیدایی آن ضوابط و امکاناتی می‌شدیم که ما را به کاری کامل و بی‌نقص راهنمایی کند.

عمرها کفاف نمی‌دهد. باید شروع کرد. بگذارید همین جا از مرحوم مشایخ فریدنی نام ببرم که از تاریخ‌نویسان و محققان و فضایی عالیقدر بودند و از ابتدای کار با ما همکاری داشتند و مقالاتی مفصل به ما دادند و در مجلدات اول و دوم از آثار ایشان بسیار استفاده شده است. هیچ‌یک از ما تصور نمی‌کرد که دست اجل ایشان را از ما بگیرد. عمرشان کفاف نداد. اگر ما می‌خواستیم که ایشان همه چیز را تکمیل کنند و بدهند که عمر پرثمرشان کفاف نمی‌داد.

۳

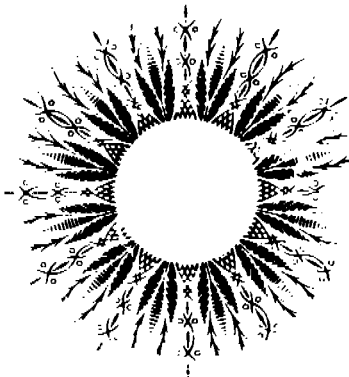

شکل کار را چنین بنا کردیم که در هر بخش از دو یا سه محقق و دانشمند بیشتر استفاده نکنیم. در زمینه شرح احوال رجال مثلاً ما به دو یا سه نفر از ادبا و علما تقاضای همکاری کردیم. علت انتخاب این اساتید با توجه به دسترسی آنها به کتب مرجع و منابع است.

۴

در مورد بسیاری از عنوانها البته می‌شد و شاید باید که بیشتر و کاملتر کار می‌کردیم اما مساله رعایت عنوان و شکل کار ما مطرح بود. قصد ما پرداختن به عنوان‌هایی بود که با مساله تشیع ارتباط داشته باشد. مثلاً در مورد واژه آب، مساله را از چند بعد می‌توان در نظر گرفت، از جنبه فقهی، اجتماعی، فیزیکی‌شیمیایی، زیست‌شناسی، و... وجوه مختلف دیگر. اگر همه این مسایل را در ذیل کلمه آب ذکر می‌کردم البته به يك مطالب کامل می‌رسیدیم برای چاپ در يك دائرةالمعارف عظیم، اما ما وجه فقهی و دیگر مسایل آن را در ارتباط با شیعه و تاریخش در نظر گرفتیم. شاید بعدها کار ما را پی‌گرفتند و به این عنوان جواب کاملتری دادند و مقاله‌ای مفصل‌تر نوشته شد که همه وجوه را در بر بگیرد و به يك دائرةالمعارف عظیم‌تر رسید.

۵

متون نوشته شده توسط اساتید ویراستار بررسی می‌شوند. البته در انتخاب عناوین و تقسیم موضوعها برای نویسندگان نیز آقایان کمال دقت را به خرج می‌دهند. مقاله آماده شده بعداً توسط ویراستار بررسی می‌شود. نواقص را تکمیل می‌کنند. یکی دو نگاه آخر هست و سپس مرحله حروفچینی و چاپ آغاز می‌شود. البته چنین کار عظیمی به امکانات حروفچینی کارآمدتری نیاز دارد که آماده و در کنار باشد که بزودی انشاء الله به آن مجهز خواهیم شد.

اما نکته‌ای که گریزی از آن نیست احتمال تداخل یا اشتراك در عنوان‌های مشترك و اطلاعات مشترك با بقیه دائرةالمعارف‌ها و فرهنگ‌های در دست انتشارست که گریزی از آن نیست. البته این اتفاق در مورد فرهنگ‌ها و دایرةالمعارف‌هایی که يك متن خارجی

را متن مأخذ قرار می‌دهند طبعاً کمتر رخ می‌دهد، اما برای ما که هیچ فرهنگ یا دائرةالمعارف خارجی یا چاپ شده‌ای را مأخذ قرار نداده‌ایم و عنوان‌ها را خود انتخاب کرده‌ایم چنین اتفاقی اجتناب ناپذیر است. البته در موارد انتخاب عنوان‌ها و ویرایش متون به مطالب مندرج در دیگر فرهنگ‌ها رجوع می‌شود. سعی دیگر ما از مراجعه مداوم به فرهنگ‌ها اینست که عنوانی را فراموش نکنیم یا جا نیاندازیم. البته در جمع‌آوری متون دیگر و منابع و مأخذ برای نوشتن يك عنوان یا موضوع ممکنست متن‌های فرهنگهای دیگر هم جمع‌آوری و مطالعه شوند. سعی می‌کنیم نه نکته‌ای در جایی بماند که ما توجه نکرده باشیم و نه عنوانی که فراموش شده باشد...

۶

در مواردی که به نکات شرعی مربوط می‌شود بیشتر می‌کوشیم تا قول اجماعی را ملاک قرار دهیم. از آقایان نویسندگان خواهش می‌کنیم که در صورت وجود چند قول آن قول را مبنا قرار دهند که حالت اجماع اقوال را دارد. البته وجوه مختلف و نظرات گوناگون، به ویژه اگر اقوال قابل توجه دیگری هم ذکر شده باشد می‌آیند اما نظر قابل قبول آنست که حالت اجماع را داشته باشد.

۷

طرح‌هایی مشابه برای تدوین دائرةالمعارف‌های گوناگون وجود دارد. اغلب این طرح‌ها شکل‌های نسبتاً یکسانی هم برای اجرا در پیش گرفته‌اند. البته موضوعها با یکدیگر متفاوتند. من نسبت به این احتمال که نوعی تداخل از نظر موضوعها و مقالات در کار این فرهنگها پیش بیاید نگرانی ندارم. اولاً که موضوعها و نوع نگرش متفاوت است و دیگر اینکه اینها گام‌های فرهنگی متفاوتی هستند و از این گامها هرچه بیشتر و بلندتر که برداشته شود بهترست. در زمینه‌های فرهنگی کتابی جای دیگری را نمی‌گیرد. هر يك اعتبار و مقام خود را دارند. معتبرها می‌مانند. گسترش فرهنگ موضوع اصلی همه و همه تحقیقات ماست.

۸

پیشنهادهایی برای ترجمه این دائرةالمعارف به زبانهای دیگر به ما رسیده است. پیشنهادی برای انتشار نسخه عربی آن و پیشنهاد دیگری برای برگرداندن آن به زبان انگلیسی اکثر آنها کمبود يك دائرةالمعارف شیعی را متذکرند و آنرا به زبانهای دیگر می‌خواهند. ما هم البته در فکر هستیم.

از نظر فنی ما تیراژ خود را بر مبنای ۳۵۰۰ نسخه گذاشتیم

اما خیلی زود دریافتیم که این کافی نیست. جلد اول تجدید چاپ شد، اما ما همچنان جلدهای دوم و سوم را باهمین تیراژ منتشر کرده‌ایم و خواهیم کرد.

از ابتدا میسر نبود که تعداد مجلدات را بدانیم، اما حدس زده می‌شد که دائرةالمعارف در حد ۱۰ جلد پایان خواهد یافت. اما البته این بستگی به عوامل متعدد داشت و دارد. در ابتدای کار برای مقالات حد و حدود قایل نشدیم، بنابراین مقالات اولیه بسیار مفصل بودند، اما بعد به اشکالاتی از نظر ویرایش و مسایل فنی چاپ برخوردیم و قرار شد که مقالات با ذکر مطالب اصلی و کلیدی تا حد امکان فشرده و کوتاه باشند. این توصیه همچنان رعایت می‌شود.

یکی از مهمترین اقدامات فرهنگی در سطح کشور چاپ متون کلاسیک و اساس تشیع است. بسیاری از این کتب، مثل دائرةالمعارف مرحوم مجلسی به زبان عربی ست. لازم به توضیح نیست که در قرون اولیه - تا همین اواخر نیز - زبان عربی زبان علمی بود و بیشتر کتب علما و دانشمندان به ویژه علمای کلام و الهیات به زبان عربی نوشته شده است. اخیراً ترجمه و چاپ این متون توجه نهادها و مراجع و حوزه‌ها را جلب کرده است و بسیاری از این کتب در دست تدوین است. در شرح احوال علما و دانشمندان به بسیاری عناوین کتب بر می‌خوریم که از نظر رشد و توسعه علوم و اطلاع از تاریخ علوم اهمیت اساسی داشته‌اند اما متن چاپی از این کتب در دست نیست. این ضرورت بیش از هر وقت حس می‌شود که این کتب به زبان فارسی ترجمه شوند.

از سوی دیگر يك رشته از مهمترین کتب تحقیقاتی، پژوهشی، علمی و اسلامی ما در قالب کتب خطی ست که نسخه‌هایی خطی از آنها سالهاست دست به دست می‌چرخد. ما برای تدوین و نگارش بسیاری از عناوین دائرةالمعارف به این کتب نیازمندیم، چرا که نگارش و تدوین يك دایرةالمعارف براساس متون چاپی کاری ست نادرست و بیشک ناقص. این کتب خطی البته در یکی دو کتابخانه - از جمله کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی جمع‌آوری می‌شوند، اما ما مراکز دیگری هم می‌خواهیم که کتب چاپ سنگی و خطی را جمع‌آوری و تدوین کند و آنها را به ترتیب اهمیت و اولویت چاپ کند. البته بسیاری کتابخانه‌ها مثل کتابخانه ملك، کتابخانه مجلس (شورای سابق) شورای اسلامی فعلی، بخشی از این کتب را دارند. اغلب این کتابها به زبان عربی ست. بهترین کار اینست که این کتابخانه‌ها فعلاً هیئت‌های سه یا چهار نفری برای بررسی این کتب خطی موجود در مخازن خود تشکیل دهند و آنها را به ترتیب اولویت و اهمیت چاپ کنند.